

Х. М. Стецик,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

НАДНІСТРЯНСЬКИЙ ГОВІР У ХУДОЖНІЙ МОВІ М. ЯЦКОВА

У статті досліджено мову художніх творів М. Яцкова з погляду відображення в ній надністрянських діалектних рис. Охарактеризовано основні тенденції розвитку тогочасної української літературної мови в Західній Україні, що зумовили спосіб використання говіркових елементів у художній мові письменника. Проаналізовано особливості застосування надністрянських діалектних ознак у мові автора та в мовленні персонажів творів.

Ключові слова: надністрянський говір, західноукраїнський варіант літературної мови, стилістична функція, мовна норма.

В статье исследован язык художественных произведений М. Яцкова с точки зрения отражения в нем надднестрянских диалектных черт. Охарактеризованы основные тенденции развития украинского литературного языка в Западной Украине, обусловивших способ использования диалектных элементов в художественном языке писателя. Проанализированы особенности применения надднестрянских диалектных признаков в языке автора и в речи персонажей произведений.

Ключевые слова: надднестрянский говор, западноукраинский вариант литературного языка, стилистическая функция, языковая норма.

In the article has been analyzed the language of fiction of M. Yatskov in terms displaying above Dniester dialect; has been characterized the main trends of Ukrainian literary language of that time, that led to use dialects items in the artistic language of the writer; has been analyzed peculiarity of the use of the above Dniester dialect in the language of the author and characters.

Key words: above Dniester dialect, Western Ukrainian variant of standard language, stylistic function, language norm.

Одним із пріоритетних напрямів сучасного українського мовознавства є вивчення взаємодії художньої мови і територіальних діалектів. Таке дослідження дає можливість виявити закономірності репрезентації говорів у мові художньої літератури, встановити склад, спосіб вживання діалектних одиниць, визначити функції та статус діалектизмів у творях. «Мова белетристики виступає середовищем, у якому здійснюється безпосереднє контактування діалектної і літературної форм мови» [1, с. 3]. Тому ґрунтовний аналіз застосування різнорівневих говіркових одиниць у художній мові сприяє розв'язанню проблеми взаємодії літературної мови і діалектів.

Використання гуцульського, покутського, бойківського, буковинського говорів у мові української художньої літератури неодноразово ставало об'єктом мовознавчого вивчення. Аналізу особливостей відображення цих діалектів у мові художніх творів присвячено праці В. Грещука та В. Грещук [2], Ф. Жилка [3], Б. Кобилянського [4], І. Матвіяса [6; 7] та ін. Надністрянський говір у такому плані практично не досліджений.

Важливим аспектом проблеми взаємодії надністрянського діалекту і художньої мови є з'ясування закономірностей застосування цього говору в художніх творах кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. – в період функціонування західноукраїнського варіанта літературної мови.

У цій статті ставимо за мету проаналізувати особливості використання надністрянських діалектних рис у художній мові М. Яцкова.

Специфічною ознакою мовного процесу в Україні кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. – часу, на який припадає мовотворча діяльність М. Яцкова, є варіантність української літературної мови, зумовлена історичними, політичними, соціальними та мовними (діалектними) чинниками. Внаслідок тривалої політичної роз'єднаності українських земель у західноукраїнській літературно-мовній практиці означеного періоду виникли деякі специфічні риси, відмінні від загальноприйнятих літературних норм національної української мови. Такі особливості простежувалися на всіх мовних рівнях: фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному. За Ю. Шевельовим, галицькі мовні відмінності «були дуже виразними <...> це були не просто місцеві діалектні риси, а й інакша традиція літературної мови, зокрема плеканої в пресі, літературі, школі, мові інтелігенції на щодень» [8, с. 7].

Характерною ознакою західноукраїнського варіанта літературної мови є «відчутність у ньому місцевих говіркових елементів» [5, с. 46]. Як основне джерело збагачення літературної мови південно-західні діалекти активно впливали на тогочасну літературну мову Галичини. Діалектизми у західноукраїнському варіанті виступали компонентом писемної мови, мали статус наддіалектних явищ і становили неодмінну частину лексичної системи літературної мови, про що «з усією очевидністю свідчить мова не тільки художньої літератури, а й публіцистики, наукових праць, листування, передовсім ХІХ і першої половини ХХ ст.» [2, с. 291].

Мовна практика західноукраїнського варіанта літературної мови відображена в творах М. Яцкова – уродженця с. Лесівка Івано-Франківської області, носія надністрянського говору. Оскільки саме надністрянський діалект був центральним у формуванні галицького різновиду української мови, його елементи лягли в основу цього варіанта, то вузькоговіркових явищ у мові прози М. Яцкова майже немає. Письменник використав у художній мові діалектні риси, спільні для надністрянського та багатьох інших говорів південно-західного наріччя.

Особливості розвитку тогочасної західноукраїнської мови, зокрема недиференційованість у ній літературно-нормативних елементів і діалектизмів, зумовили використання М. Яцковим діалектних одиниць не лише в мовленні персонажів, а й у авторській мові. Більшість із них не мають стилістичного навантаження, вони виступають органічною складовою літературної мови. Водночас у багатьох випадках засвідчено вживання

автором говіркових рис свідомо з певною художньою настановою. Як зразок стилістично зумовленого використання діалектних форм у художній мові М. Яцкова можна навести такий фрагмент тексту новели:

*Два мужики ... ішли заложивши руки за спину і в віддаленні яких десять метрів від себе балакали. На пів милі розходив ся їх голос, але чоловік, не обізнаний з мужицьким **житєм** та духом народної мови, не збагнув би, про що вони вели розмову:*

*– То, вважаєте, **карник**. **Ба, ая**. **Покусав за мнов горіхи**, ну, покусав, то покусав. Але бо він, вважаєте, вчинив межі людьми, що я хочу **підпустити** йому **червоного когута**, тай подав мене! Ну міркуйте собі! **Таже** ви, рахувати, знаєте! Тай **приходить** мені на **Водориці**, – я з хати, а то це де-де-де! А тут, вам, **кау, ги-и-й, бадю** рідненький! Але де там! Ані суди Боже! **Що ж тут робити?! Ги-й**, міркую собі – ото! Бі-і-гме! Ну, тай я, вважаєте, сюди не туди, сюди не туди – пішов! (Ой не ходи, Грицю, с. 42).*

Використана в мові автора форма **житєм** є діалектною з позицій сучасної української літературної мови. З погляду тогочасної західноукраїнської літературної мови вона кваліфікується як нормативний мовний компонент, що виконує комунікативну функцію. Інший статус мають діалектизми, введені в мовлення персонажа – вони розглядаються як стилістична категорія. Використання діалектних форм **карник, ба, ая, покусав за мнов горіхи, підпустити червоного когута, таже, приходить, Водориці, кау, ги-и-й, бадю** мотивоване темою зображення – подією з життя селянина-носія наддністрянського говору та намаганням автора досягти художньої переконливості у її змалюванні, відтворити «дух народної мови», доповнити мовну характеристику героїв твору, вказати на їх регіональну приналежність і соціальний статус. Про те, що зазначені діалектні слова вживаються зі стилістичною метою свідчить і наявність в авторській мові їх літературних відповідників: **підпустити червоного когута – підпалити, Водориці – Йордан, приходить – приходять**, пор.:

*Річ у тім, що він пограничив ся зі своїм сусідом, а той вчинив між людьми, що сей хоче **підпалити** його і заскаржив до суду. **Приходить** візванє на **Йордан**, сей досьвіта з хати, а тут буря і злива, що годі рушити ся (Ой не ходи, Грицю, с. 42).*

Чітко простежується стилістично зумовлене використання наддністрянського говору і в такому сегменті новели М. Яцкова:

*Лише **оден** наймолодший тазда, який недавно вернув з **войська**, а можна **се** було пізнати по синій шапці і комісних штанах, показав на виступи ... і сказав:*

*– Що вам Бог дав! **Таж се** комедіанти, не видите, о-о. **се** такі, що всякі штуки показують. Рахувати, триятер. Такий не **оден**, як **пустит** тумана, то ви би лиш **очи відивили** та й **перехрестили сі**. Як я був у **жовнерах**, то не раз надивив **сі** (Ой не ходи, Грицю, с. 41).*

Авторська мова репрезентує західноукраїнський варіант літературної мови, у якому загальноприйнятими, нормативними вважалися використані М. Яцковим діалектні мовні форми **войсько, се, оден**. У мові персонажа діалектизми вжиті як стилізаційний засіб. Письменник імітує наддністрянську говірку, використовуючи такі діалектні особливості, як перехід *а* в *е*, *і* після м'яких приголосних, голосний *і* в префіксі *ви-*, закінчення *-и* замість *-і* в називному відмінку множини іменників, твердий кінцевий приголосний *т* у дієсловах. Функціональне навантаження цих діалектних одиниць значне. Аналіз мови творів М. Яцкова показує, що ці та інші діалектні риси, зокрема закінчення *-ів* у родовому відмінку множини іменників жіночого роду (*школів, газетів*), енклітичні форми займенників (*го, му, ми*), числівники з приголосним *й* замість *д* (трийцять), аналітичні форми майбутнього часу, утворені з *бути* і дієслова в минулому часі (*буду сушив*), фонетично й морфологічно змінені залишки перфекта (*сварилисьмо, привезли сте*) письменник уводить тільки в мовлення персонажів. В авторській мові в цих позиціях послідовно вживаються літературні форми, що свідчить про усвідомлення М. Яцковим діалектної віднесеності зазначених мовних одиниць та використання їх виключно з метою досягнення художнього ефекту.

Цілеспрямоване вживання діалектизмів у художній мові М. Яцкова виявляється і в способі введення та розкриття семантики діалектних лексем. Свідомо використовуючи діалектні номінації з метою створення місцевого колориту, забезпечення етнографічної достовірності зображуваного, автор у примітках до тексту пояснює значення деяких лексичних діалектизмів, пор.:

– Чи дав Василь віно доньці?

*– Ой, тото дав ... Дав її дві **побішні**¹⁾, то цалком нові ... **заплішник**²⁾ такий на дванацять закамарків і **пугу**³⁾ таку на дев'ять локот довгу, а на кінці така як **тромтат**⁴⁾ (Ой не ходи, Грицю, с. 46).*

Виділені діалектні слова виконують і пізнавальну функцію. Розкриваючи значення лексем **побішня** 'торба', **заплішник** 'торба через плечі', **пуга** 'палиця, коштур', **тромтат** 'почтарська трубка', письменник знайомить читача з матеріальною культурою носіїв таких мовних одиниць.

У художній мові М. Яцкова засвідчено чимало мовних форм, що розглядаються як діалектизми лише з погляду норм сучасної української літературної мови, тобто вони використані не як стилізаційний засіб, а як нормативний компонент тогочасної літературної мови. Зокрема, це такі вжиті однаковою мірою і в мові персонажів, і в мові автора говіркові риси:

Голосний *и* вживається замість *і* на початку слова: *Альва перескочила несподівано на зовсім **инишу** тему* (Блискавиці, с. 27).

Етимологічний *е* після *ч* послідовно не переходить в *о*: *Вийшов осінного, темного **вечера** на обійсте, аж тут щось біле перебігло йому дорогу* (Зерно гірчиці, с. 24).

Давній *о* перед наступним складом із наголошеним *а* не перейшов у *а*: *І не минуло **богато** часу, як старе гніздо злетіло в пропасть і вірлята розплескали ся на скелі* (Боротьба з головою, с. 99).

Приголосні *з, с, ц* перед губними з *і, я* пом'якшуються: *Земля зітхала як дівчина в просоню, а з її **усьміху** сипали ся білі квітки* (Зерно гірчиці, с. 24).

Звук *л* переходить у *в* перед приголосними: *Чижик зайшов до заїзду, в яким ще світило ся, випив горівки і закусив булкою* (Ой не ходи, Грицю, с. 46).

На місці літературного *хв* виступає звук *ф*: *Дівчина затулила лице і чмихнула в фіртку* (Блискавиці, с. 97).

Колишнє звукосполучення *ьр* між приголосними перейшло в *ер*: *Дві нори бють в тій керниченці, а в малім плесі вечірне небо* (Тихий сьвіт, с. 15).

У звукосполучі *вій* замість *йі* виступає *л*: *Криси приніс овочі на деревляній, різьбленій тарілці* (Блискавиці, с. 37).

Іменники середнього роду мають закінчення *-е* в називному та знахідному відмінках однини: *У нестямі поразило його скавуліне собаки, схоже до здавленого жіночого сьміху* (Ой не ходи, Грицю, с. 55).

У давальному відмінку однини іменників чоловічого роду II відміни вживається флексія *-ови, -єви*: *Його приймила до глупини тота шалена сила сьміливої думки, що на глум цілому сьвітлови вирвала ся з усіх шаблонів* (Похила вежа, с. 90).

Іменники III відміни та I відміни м'якої групи у родовому, давальному і місцевому відмінках однини закінчуються на *-и*: *На цілій землі будять ся дрібні народи* (Яків Моренга, с. 12).

Для родового відмінка множинних іменників характерна флексія *-ий*: *З тих мрій збудив його рип дверей і сьвітло* (Ой не ходи, Грицю, с. 35).

Прикметники м'якої групи відмінюються за твердим типом основи: *Отсе давний-предавний князь так покутував і шукав загубленого меча й дружини* (Боротьба з головою, с. 98).

Форми вищого і найвищого ступеня прикметників утворюються за допомогою суфікса *-ййш-*: *... йому здавалося, що коли-б дозволив собі на свобіднійший крок, то в ту мить блиснув би ніж або револьвер коло його груди* (Блискавиці, с. 17).

Вказівні займенники мають варіанти *тот, тамтой*: *Як голуби злопотіли крильцями, то здавало ся, що се тота біла, розбавлена дитвора плеще так з утіхи в долоні* (Похила вежа, с. 87); *Застав лише дві акторки, які віднаймили з тамтою окремию покій* (Ой не ходи, Грицю, с. 48).

Дієслова з основою на *г, к* в інфінітиві зберігають давній суфікс *-чи*: *Д-ра Мандрія прострілили сі слова, він мав вже втечи, але тут прикувала його инша подія* (Вечірні збитки, с. 30).

При перехідних дієсловах прямиї додаток – назва живих істот виступає у називному відмінку: *Даріян дивив ся на молоді акторки* (Огні горять, с. 94).

Нерідко вживаються конструкції давального відмінка без прийменника замість словосполучення родового відмінка з прийменником у: *Як вмерла Гжесьови дитина, прийшов Микита Кочколюбський* (Віднова на похні, с.34).

Діалектними є словосполучення з прийменником *за* замість *про*: *Ним потрясла давна, чорна задрість. Згадав за діти*.

У часових конструкціях вживається прийменник *по*: *По довгім торзі зачав оповідати Савчук* (В казармі, с.56).

Підмет виражається іменником або числівником у формі родового відмінка: *Тих, що повставали і помагали вертерам, було п'ятьох* (У милосердній богині з кам'яним серцем, с.126).

Зазначені діалектні риси були характерними для західноукраїнського варіанта літературної мови. У художніх творах М. Яцкова вони вживаються послідовно, в усіх позиціях, що свідчить загалом про високий рівень унормованості мови письменника.

Отже, у художній мові М. Яцкова зафіксовано низку наддністрянських діалектних форм. Склад говіркових рис, спосіб їх використання у творах є, з одного боку, виявом тенденцій розвитку тогочасної західноукраїнської літературної мови, а з іншого, – свідченням усвідомлення автором здатності цих мовних одиниць виконувати важливу роль у досягненні певної художньої мети. Тому діалектні риси в творах фіксуються в мові автора як органічний елемент тодішньої літературної мови, водночас чимало вжитих у мовленні персонажів діалектизмів виступають виразним стилістичним засобом.

Подальші перспективні напрями дослідження використання наддністрянського говору в мові М. Яцкова пов'язані з аналізом діалектної лексики в творах, з'ясуванням її функціонального навантаження.

Література:

- Грещук В. Діалектне слово в художній мові / Василь Грещук // Українознавчі студії. – 2010-2011. – № 11-12. – С. 3-11.
- Грещук Василь. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис / Василь Грещук, Валентина Грещук. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2010. – 309 с.
- Жилко Ф. Т. Мова новел Марка Черемшини / Ф. Т. Жилко // Українська мова і література в школі. – 1954. – № 4. – С. 20-31.
- Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова / Б. В. Кобилянський. – К., 1960. – 276 с.
- Матвіяс І. Варіанти літературної мови / І. Матвіяс. – К., 1998. – 162 с.
- Матвіяс І. Відображення говорів у мові Леся Мартовича / І. Матвіяс // Культура слова. – Вип. 73. – К., 2010. – С. 80-84.
- Матвіяс І. Г. Відображення гуцульського говору в мові творів Марка Черемшини / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2011. – № 2. – С. 14-18.
- Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – К., 2003. – 160 с.
- Яцків М. Блискавиці / Михайло Яцків. – Львів, 1918. – 103 с.
- Яцків М. Огні горять / Михайло Яцків. – Львів, 1902. – 176 с.
- Яцків М. Чорні крила / Михайло Яцків. – Львів, 1909. – 109 с.